

ПОЛІТИЧНА ЛЕКСИКА ТА ФРАЗЕОЛОГІЯ В ПЕРЕКЛАДІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Ганна СОЛОВЕЙ (Херсон, Україна)

Стаття присвячена проблемам перекладу політичної лексики та фразеології у текстах політичного дискурсу. Автор уточнює з позиції перекладознавства поняття «політичний дискурс», «політична лексика», «політична фразеологія», а також лінгвоконцепт «політика/політик».

This article is devoted to problems in translating political vocabulary and phraseology in the texts of political discourse. It gives an insight into the translation studies of political vocabulary and the theoretical aspects of such concepts as "politics/politician", "political discourse", "political vocabulary", "political phraseology".

Інтерес до політичної лексики та фразеології (далі ПолітЛ та ПолітФ) як особливого напрямку перекладознавчих досліджень значно підвищився у зв'язку з радикальними змінами, що відбуваються в нашому суспільстві з кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ століття й до сьогодні. Проблеми перекладу ПолітЛ та ПолітФ знаходяться у руслі гуманітарних досліджень політичного дискурсу та галузі масової комунікації.

Хоча мова політики була об'єктом пильної уваги протягом усього ХХ століття, дискусійними залишаються питання вичленування ПолітЛ та ПолітФ, а також диференціації груп ПолітЛ та ПолітФ, що створює певні труднощі для перекладача в процесі розпізнання цих одиниць у тексті й доборі адекватної стратегії їх перекладу. Дотепер поза увагою вчених залишається принцип системності у перекладі політичного лексикону. При цьому головним завданням стає уніфікація критеріїв для визначення ПолітЛ та ПолітФ, політичних текстів та політичного дискурсу.

Мета статті – обґрунтувати теоретичну базу для перекладознавчого аналізу політичної лексики й фразеології. Поставлена мета висуває певні завдання: 1) систематизувати критерії для визначення ПолітЛ та ПолітФ, політичних текстів та політичного дискурсу; 2) уточнити з перекладознавчої точки зору поняття «політичний дискурс», «політичне», «політична лексика», «політична фразеологія», а також лінгвоконцепт «політика/політик».

На підставі аналізу робіт Н.Д. Арутюнової, Є. Бенвеніста, О.В. Бондарко, І.Р. Гальперіна, Т.А. ван Дейка, В.І. Карасика, О.С. Кубрякової, В.А. Кухаренко, В.В. Мароши, Т.В. Матвєєвої, Т.В. Мілевської, Т.М. Ніколаєвої, а також даних словників лінгвістичних термінів [3; 12] дискурс як особливий напрямок досліджень враховує: 1) аудиторію (дослідження адресата й зворотного зв'язку з авторами тексту); 2) культурний фон; 3) різні національні традиції, які вписуються в той самий, універсальний за своїми параметрами текст (політичний текст), що дозволяє побачити текст у дії.

Існує кілька підходів до поняття «політичний дискурс». У лінгвістичній літературі існує широке й вузьке розуміння політичного дискурсу. У широкому значенні він включає «будь-які мовні утворення, суб'єкт, адресат або зміст яких належить до сфери політики» [14: 23]. У якості мовного матеріалу можуть бути використані виступи політиків, політичних оглядачів і коментаторів, публікації в ЗМІ, матеріали спеціалізованих видань на різні теми, що стосуються аспектів політики.

У вузькому розумінні політичний дискурс – це різновид дискурсу, метою якого є завоювання, збереження й здійснення політичної влади. Вузького визначення політичного дискурсу дотримується, зокрема, голландський лінгвіст Т. А. ван Дейк. Він вважає, що політичний дискурс – це клас жанрів, представлений винятково сферою політики, а саме: урядовими обговореннями, парламентськими дебатами, партійними програмами, промовами політиків. Обмежуючи політичний дискурс суто професійними рамками, діяльністю політиків, учений відзначає, що політичний дискурс є формою інституціонального дискурсу. Це означає, що висловлення повинне бути вимовлене мовцем у його професійній ролі політика й в інституціональному оточенні, наприклад, засідання уряду, сесія парламенту, з'їзд політичної партії, тощо [15].

Підтримуючи широке розуміння політичного дискурсу, ми вважаємо, що специфіка перекладу ПолітЛ та ПолітФ у політичних текстах визначається такими ознаками політичного дискурсу як: 1) неоднорідність, 2) динамічність, 3) високий ступінь соціальної відповідальності. Неоднорідність політичного дискурсу зумовлено тим, що він виник на

перетині різних галузей діяльності. Це спричиняє неоднорідність ситуативну (ситуації офіційні і неофіційні) і текстову (тексти більш детерміновані/менш детерміновані), та як наслідок – неоднорідність настанов для перекладу. Динамічність політичного дискурсу спричиняє виникнення значної кількості лексичних, семантичних і фразеологічних новотворів, які створюють певні труднощі у кодифікуванні ПолітЛ та ПолітФ. Водночас, політичний дискурс вирізняється від інших дискурсів не тільки за ступенем соціальної відповідальності, а й за її характером. Політика в першу чергу передбачає діяльність на міжнародному та національному рівнях (на рівні держави) й вже згодом політичні рішення впроваджуються на регіональному рівні. Згідно з цим відповідальність у політичному дискурсі зумовлена рівнем та масштабом політичної діяльності. Таким чином цей дискурс вимагає високої відповідальності як від авторів текстів за їх зміст, так і від їх перекладачів за коректне відтворення тих чи інших одиниць політичного дискурсу. Все це передбачає одночасно неухильне дотримання еквівалентності й адекватності перекладів.

Зазначені ознаки формують низку настанов для перекладу одиниць політичного дискурсу, які підлягають подальшому уточненню. Незважаючи на те, що межі політичного дискурсу є досить нечіткими, цей дискурс має достатньо визначену основу або ядро. На думку В.І. Карасика основу суспільних інститутів та інституціональних дискурсів, що їх репрезентують, становлять центральні концепти, які «мають велику генеративну силу в тому плані, що навколо них концентрується велика значеннєва сфера <...>» [6]. Видається, що саме ключові концепти політичного дискурсу є системотворчою віссю всіх компонентів політичної комунікації, неточне відтворення яких у перекладі може призвести до викривлення або повного нівелювання політичних стратегій.

Розглянемо детальніше зміст терміна «концепт». З позицій когнітивної лінгвістики концепт – це «інформаційна структура свідомості, різнозубратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого» [12: 256]. У лінгвокультурології під концептом мається на увазі багатомірне ментальне утворення, у структуру якого входять поняттєвий, образний та ціннісний елементи з домінуванням останнього [5]. У лінгвокультурології та суміжних дисциплінах термін «лінгвокультурний концепт» також уживається у своїй скороченій формі – «лінгвоконцепт».

Крім того дослідники розрізняють вербалізовані та невербалізовані концепти. В.М. Манакін визначає вербалізований концепт як одиницю етнокультурної інформації, що відображає світ національного сприйняття предметів і понять, позначених мовою [7: 23]. С.А. Жаботинська розуміє його як мінімальний «пакет» інформації, репрезентований в одиницях мови та мовлення [4: 5].

Інтерес до вивчення концептів та проблем концептуального аналізу простежується й у сучасних перекладознавчих дослідженнях. Проблеми адаптації термінів лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики, а також застосування методики концептуального аналізу до завдань перекладознавчого й перекладацького аналізу, розглядалися в роботах В.В. Демецької, С.П. Запольських, Я.В. Кривонос, М.О. Новикової, Д.О. Островського тощо. М.О. Новикова визначає концепт як «поняття, обтяжене обов'язковими етно-історико-культурними значеннями» [8] і пропонує використовувати термін «лінгвоконцепт» як синонім вербалізованого концепту. Оскільки перекладач аналізує в тексті оригіналу й відтворює в перекладі не абстрактні ментальні одиниці, а вербалізовані концепти, які належать до певної лінгвокультури, то ми слідом за М.О. Новиковою будемо використовувати у своїй роботі термін «лінгвоконцепт», поєднуючи в такий спосіб лінгвокультурний та вербалізований концепт.

Перейдемо розгляду лінгвоконцептів, що визначають зміст політичного дискурсу. До центральних або ключових лінгвоконцептів політичного дискурсу дослідники відносять лінгвоконцепти «політика», «політик», «влада», «лідер», «вибори» [2; 14]. Для нашого дослідження найбільш релевантними є лінгвоконцепти «політика» і «політик», які ми будемо розглядати як цілісний лінгвоконцепт «політика/політик». Поняттєвий елемент зазначеного лінгвоконцепту містить у собі універсальні критерії для визначення політичного дискурсу, ціннісний і етнокультурний елементи фіксують його зміст у певній лінгвокультурі.

Поняттєвий компонент лінгвоконцепту «політика/політик» утворюється за допомогою поняття «політичне». Поняття «політичне» загалом використовується в політології, воно покликане «пояснити світ політичного в його тотальності, основні його параметри, ознаки й сутнісні характеристики» [9; 2: 226] і містить у собі визначення предметів, явищ або процесів дійсності, які відносяться до сфери політики. Для політологів «найважливіше завдання даного поняття – визначення меж між світом політичного й іншими підсистемами людського соціуму» [9; 2: 226].

У попередніх розвідках нами було розглянуто та обґрунтовано систему критеріїв політичного [13]. За ядерно-польовим принципом аналізу загальна схема критеріїв «політичного» виглядає таким чином: 1) ядерні критерії – співвіднесеність із суспільством, публічність; 2) периферійні критерії – директивність, конфліктність, міфологічність; 3) маргінальні критерії – аксіологічність і емотивність. Така схема дозволяє сформулювати основну вимогу, що висувається до перекладача. Оскільки для політичного дискурсу ядерними й облігаторними ознаками є «співвіднесеність із суспільством» і «публічність», то для перекладу будь-яких елементів політичного дискурсу ці ж ознаки є головними критеріями відбору. Отже, будь-який варіант перекладу ПолітЛ і ПолітФ повинен зважувати на вживання в широкій аудиторії й на публічне, а не приватне або індивідуальне використання. Якщо з певних загальномовних або перекладацьких критеріїв ці параметри порушуються, то такі варіанти не можуть бути однозначно прийнятними для політичного дискурсу. Однак недотримання ядерних критеріїв «політичного» цілком припустимо при перекладі ПолітЛ/ПолітФ в інших дискурсах (наприклад, у художньому). Це пояснюється диференціацією поняття «політичне» і лінгвоконцепту «політика/політик».

Основна відмінність поняття «політичне» від лінгвоконцепту «політика/політик» полягає в тому, що поняття «політичне» застосовується тільки до політичного дискурсу, у той час як базовий для політичного дискурсу лінгвоконцепт «політика/політик» зустрічається й в інших дискурсах. Лінгвоконцепт «політика/політик» може функціонувати в нехарактерному для нього контексті, висуваючи на перший план ціннісний і образний компоненти та отримуючи, таким чином, додаткові актуалізації на лексичному, фразеологічному й синтаксичному рівнях. При цьому роль і статус периферійних і маргінальних критеріїв можуть кардинально змінюватися. Усе це розширює коло завдань і одночасно ресурсів перекладача при перекладі ПолітЛ/ПолітФ.

Визначивши основні критерії політичного, перейдемо до розгляду понять «політична лексика» і «політична фразеологія». Слід розрізнити терміни «політична лексика» і «суспільно-політична лексика». Термін «суспільно-політична лексика» виник в 50-х рр. ХХ століття й застосовувався переважно в роботах радянського періоду, присвячених стилістичним і соціолінгвістичним аспектам мови й мовлення. Наведемо визначення суспільно-політичної лексики, надане радянським дослідником І.Ф. Протченком. Суспільно-політичною лексикою вчений вважає ту частину словника, «яку складають назви явищ і понять з галузі політичної, соціально-економічної, світоглядно-філософської...» та «ряду інших сфер людської діяльності, зокрема з визначеннями з галузі історичної науки, права, літератури та мистецтва, філософії та політекономії» [10: 106].

У наш час найбільш актуальним є функціонально-дискурсивний підхід у вивченні ПолітЛ. Вичленовування політичного дискурсу як дискурсу закріпленого саме за сферою політики вимагає застосування більш вузького за значенням терміна, ніж «суспільно-політична лексика». Російська дослідниця О.І. Воробйова пропонує йменувати одиниці політичної мови, що містять у своїй семантичній структурі політичний компонент значення, політемами. Політеми називають поняття, пов'язані з роллю людини в суспільстві, державі, у сучасному для неї світі, організують текст або фрагменти тексту певної тематичної спрямованості, спричиняють вживання одиниць зазначеного семантичного поля [1: 3].

Спираючись на визначення політем, з перекладознавчої точки зору ми визначаємо політичну лексику як сукупність будь-яких лексико-семантичних одиниць, які співвідносяться з лінгвоконцептом «політика/політик» і в семантичній структурі яких сема «політичний» є облігаторною, як у тексті оригіналу, так і в тексті перекладу. Наприклад: *elections, authority, центрвиборчком, мажоритарний*, тощо.

Відповідно політична фразеологія може бути визначена як сукупність будь-яких фразеологічних одиниць, які співвідносяться з лінгвоконцептом «політика/політик» і в семантичній структурі яких сема «політичний» є облігаторною, як у тексті оригіналу, так і в тексті перекладу. Наприклад: *imperial domination, global terrorism, провладна партія, вертикаль влади*, тощо. Політична фразеологія має свої специфічні ознаки, що дозволяє диференціювати її від власне фразеології. Одна з головних відмінностей полягає в тому, що власне фразеологія антропоцентрична за своїм характером, а політична – ідеологізована.

При цьому слід зазначити, що ми додержуємось широкого розуміння фразеологізму/фразеологічної одиниці, тобто це «стійкі, зв'язані єдністю змісту, постійно відтворюванні в мовленні словосполучення або висловлення, які ґрунтуються на стереотипах етносвідомості, є репрезентантами культури народу й характеризуються образністю й експресивністю» [12: 641].

Традиційно відмічається, що фразеологічні одиниці мають певні ознаки, що відрізняють їх від слів та вільних сполук. До таких ознак відносяться стійкість, відтворюваність та ідіоматичність. Більшість учених, які слідуєть «вузькому» погляду на фразеологію, вважають всі ці ознаки необхідними. За «широкого» підходу до фразеології головною ознакою є відтворюваність [12: 641; 11: 6-7]. Власне фразеологія відтворюється століттями, пов'язана з національною й культурною картиною світу, в ній відбито неминущі цінності й чітко розділяється позитивна й негативна аксиологічність, у той час як політична фразеологія прив'язана до певних відрізків часу й у своєму розвитку може зазнавати зміну оцінки. Політичні фразеологізми швидко виникають у зв'язку з їхнім багаторазовим використанням і так само швидко зникають, втрачаючи свою актуальність. Отже, основним критерієм віднесення того або іншого словосполучення до політичного фразеологізму ми вважаємо регулярність, частотність його вживання в текстах політичного дискурсу. Якщо словосполучення має тенденцію до повторюваності, то воно включається нами до складу ПолітФ.

Підсумовуючи все вищевикладане, ми дійшли наступних висновків. У теоретичному аспекті перекладознавчого аналізу поняття «політичне» і лінгвоконцепт «політика/політик» служать для вицленювання політичного дискурсу і дозволяють відрізнити політичний дискурс від неполітичних дискурсів, політичні тексти від неполітичних текстів, політичну лексику й фразеологію від неполітичної лексики й фразеології. Така диференціація спонукає перекладача змінювати центральні стратегії при перекладі політичної лексики та фразеології в текстах власне політичного дискурсу та у текстах інших дискурсів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Воробьева О.И. Политическая лексика. Ее функции в современной устной и письменной речи : монография / О.И. Воробьева. – Архангельск : Поморский гос. ун-т, 2000. – 120 с.
2. Демецька В.В. Теорія адаптації: крос-культурні та перекладознавчі проблеми : монографія / В.В. Демецька. – Херсон : Норд, 2006. – 378 с.
3. Єрмоленко С.Я. Українська мова : Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я.Єрмоленко, С.П. Бирик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
4. Жаботинская С.А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / С.А. Жаботинская // Лингвистичні студії. – Черкаси : Сіяч, 1997. – Вип. 2. – С. 3–11.
5. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке / В.И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты : Сб. науч. тр. – Волгоград – Архангельск : Перемена, 1996. – С.3–16.
6. Карасик В.И. Религиозный дискурс / В.И. Карасик // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики : Сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 1999. – С.5–19.
7. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.
8. Новикова М.А. Концепт «Херсон» в лирике М. Зерова: взгляд филолога и переводчика / М.А. Новикова // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – Вип. 4. – С.182–186.
9. Политическая энциклопедия : в 2 т. / Национальный общественно-научный фонд / [пред. науч.-ред.совета Г.Ю. Семигин]. – М. : Мысль, 2000. – Т. 2. – 704 с.
10. Протченко И.Ф. Проблемы развития лексики и словообразования русского языка в советскую эпоху (социолингвистический аспект): Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01. – М., 1973. – 454 с.
11. Селезнева Г.Я. Политическая фразеология : учебно-методическое пособие / Г.Я. Селезнева. – Воронеж : изд-во ВГУ, 2004. – 72 с.
12. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
13. Соловей А.С. Политический документ и другие типы текстов в политическом дискурсе: к проблеме перевода / А.С. Соловей // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. – 2006. – Т. 19 (58), № 2. – С. 247–251. – (Серия: Филология).
14. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с.

15. Dijk van T. A. What is Political Discourse Analysis? / T. A. van Dijk // Political linguistics / Ed. Jan Blommaert, Chris Bulcaen. – Amsterdam, 1998. – P. 68–79.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Соловей – викладач кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: теорія та практика перекладу, лінгвокультурологія, функціональна неологія.

АМОРФНІСТЬ ГРУПУВАННЯ НЕПОВНОЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ

Богдан СТАСЮК (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена принципам роботи перекладача і дослідника з неповноеквівалентною лексикою як аморфним лексичним групуванням.

The article dwells on the principles of translator's and researcher's work with the semiequivalent lexis as amorphous lexical group.

Систематичне вивчення неповноеквівалентної лексики – проблема, завдання розв'язання якої, наскільки нам відомо, ставила обмежена, невелика кількість дослідників як у вітчизняній, так і в закордонній науці, що не є достатнім з огляду на актуальність даного питання.

Нагадаємо, що під **лексичною неповноеквівалентністю** можна вважати асиметричність набору ключових компонентів лексичного значення слова, яка проявляється при зіставленні лексем-відповідників, що належать двом (або більше) різним мовам і протиставляються у лексикографічних джерелах або відповідному мовленнєвому контексті.

На перешкоді дослідженню такого роду стоїть, чи не в першу чергу, основна особливість неповноеквівалентної лексики як специфічного лексичного групування: межі його апіорі аморфні, оскільки немає жодних експліцитно виражених ознак його складників, що могли би без попереднього їх вивчення відносити досліджувані номінативні одиниці до нього або відмовляти їм у такому статусі.

Відповідні аналогії простежуються у типологічно близькому до неповноеквівалентної лексики групуванні – безеквівалентній лексиці. Як відомо, остання поділяється на декілька класів: слова-реалії, тимчасово безеквівалентні терміни, випадкові безеквіваленти і структурні екзотизми [4:52]. У порівнянні з усіма іншими, класу випадкових безеквівалентів бракує зовнішніх виражальних ознак, які спрощували б процедуру віднесення / невіднесення тих чи інших лексичних одиниць до нього. Так, слова-учасники перших двох із перелічених (слова-реалії і тимчасово безеквівалентні терміни) досить легко визначаються через асиметричне представлення на семантичному рівні в двомовних словниках (тобто не мають перекладу, представлені засобами транскодування у перекладі або опису як такого). Наприклад, *haggis* – *gaitic*, «a pudding especially popular in Scotland made of the heart, liver, and lungs of a sheep or a calf minced with suet, onions, oatmeal, and seasonings and boiled in the stomach of the animal» (шотландська національна страва) [12]; *beefeater* – *біфітер* (лейб-гвардієць при англійському дворі) [1 (1:113)]; *bailee* – *тимчасовий відповідальний утримувач, депозитарій; відповідальний охоронець; орендар; заставоутримувач; залежний утримувач* [1 (1:97)]; *applet* – *[прикладна] мініпрограма, програмка, утиліта* [2:40] тощо. Структурні екзотизми піддаються ідентифікації завдяки морфологічним та дериваційним ознакам; оцінюючи взаємне розташування або поєднання різних морфем у лексемах, дослідник уже може прогнозувати її приналежність до даного класу. Наприклад, основоскладання + суфіксація: *pop-e-squatting* – *registering a likely domain name of a new pope before the pope chooses his new name in order to profit from it (реєстрація імовірного доменного імені нового папи перед тим, як він обере собі нове ім'я, з метою одержання прибутку)* [13]; префіксація: *unconcede* – *to rescind a concession as presidential candidate Al Gore did on election night (відмовлятися від даної напередодні згоди [на щось], як вчинив кандидат у президенти Ел Гор у ніч виборів)* [Ibid.].